

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1938

Magy. 5. III.

1602/XLVIII.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Császár Elemér</i> : Petőfi a költő és az ember	329
<i>Elek Oszkár</i> : Ossian támadói	234
<i>Gálos Rezső</i> : Kisfaludy Sándor Lizája	19
<i>Kristóf György</i> : Dózsa Dániel elbeszélő költészete	1, 105
<i>Mikola Géza</i> : Gyóni Géza költészete	239, 337
<i>Solt Andor</i> : Vajda János «Ildikó»-ja	130
<i>Szabolcsi Bence</i> : A Balassi- és Himfy-vers történetéhez	228
<i>Turóczi-Trostler József</i> : A nyúl éneke s a farkas panasza	217
<i>Waldapfel József</i> : Heltai Gáspár és a magyar Poncianus	31, 119

ADATTÁR.

A szerelem gyötrelmei. <i>Gálos Rezső</i>	372
Ányos Pál egy költeményének forrása és egy ismeretlen levele. Közli: <i>May István</i>	77
Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhez. Közli: <i>Jancsó Elemér</i>	66
Arany János két ismeretlen levele. Közli: <i>Kardos Albert</i>	55
Arany János kiadatlan levele Kolbenheyer Mórhoz. Közli: <i>Németh Sári</i>	73
Balogh Zoltán kiadatlan költeménye. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	297
Adat Bartsay Ábrahám haláláról. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	57
Berzsenyi levele Tatay Jánoshoz. Közli: <i>Szabó Miklós</i>	71
Berzsenyi-strófák Vörösmarty ifjúkori versei között. <i>Cser László</i>	182
Bethlen Miklós és Bessenyei György kéziratai a sárospataki könyvtárban. <i>Gulyás József</i>	186
Ismeretlen Csokonai-mű. Közli: <i>Halász Gábor</i>	276, 359
Egy Csokonai-vers eredeti kéziratáról. <i>Écsy Ö. István</i>	75
Csokonai-versek egybeillesztése. <i>Gulyás József</i>	405
Erdélyi János kritikái a Magyar Szépirodalmi Szemlében. <i>Haraszthy Gyula</i>	192
Erdélyi János levelei Csengery Imréhez, Kemény Zsigmond báróhoz és Gyulai Pálhoz. Közli: <i>U az</i>	393
Gyulai Pál levelei Imre Sándorhoz. Közli: <i>Papp Ferenc</i> .. 45, 190, 250, 351	
P. Horváth Ádám levele Szentgyörgyi Istvánhoz. (?) Közli: <i>Gulyás József</i>	402
Pálóczi Horváth Ádám-verse gr. Festetich György halálakor. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	192
Igaz Sámuel egyik verséhez. <i>U az</i>	193
Magyar írók levelei a Nemzeti Színház levéltárában. Közli: <i>Pukánszkyné Kádár Jolán</i>	157
Jókai forrásaihoz. <i>Pongrácz Alajos</i>	294

	Lap
Kármán József mint versszerző. <i>Gulyás József</i>	74
Kazinczy Ferenc néhány feljegyzése. <i>U. az</i>	187
Kazinczy Klára verse? <i>U. az</i>	75
Kemény Zsigmond drámabíráói működése. Közli: <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	258
Kemény Zsigmond két levele. Közli: <i>Szász Károly</i>	273
Kisfaludy Sándor egy kiadatlan verse. <i>Pais Károly</i>	405
Kölcsey halála és hagyatéka. <i>Solt Andor</i>	375
Molnár Borbála elveszettnek hitt verses regénye. <i>Gálos Rezső</i>	76
A Pannonhalmi könyvtár ismeretlen egyházi énekeskönyvei. <i>Gacs Emilián</i>	187
Rájniz József kéziratos epigramma-gyűjteménye. Közli: <i>Bakos József</i> ..	58
Reviczky Gyula levele Arany Jánoshoz és 21, mutatóba küldött verse. Közli: <i>Vajthó László</i>	177
Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz az új próbaénekeskönyv ügyében. Közli: <i>Gulyás József</i>	185
Mikor és hol találkozunk először a magyar irodalomban Tóth Kálmán nevével? <i>Csapláros István</i>	296
Adalék az utolsó nemesi felkelés költészetének történetéhez. Közli: <i>Jenei Ferenc</i>	68
Verseghy és a Tristram Shandy. <i>Gálos Rezső</i>	372
Verseghy Ferenc zsengei. Közli: <i>U. az</i>	165, 286
Id. Wesselényi Miklós ismeretlen színműve. <i>U. az</i>	58

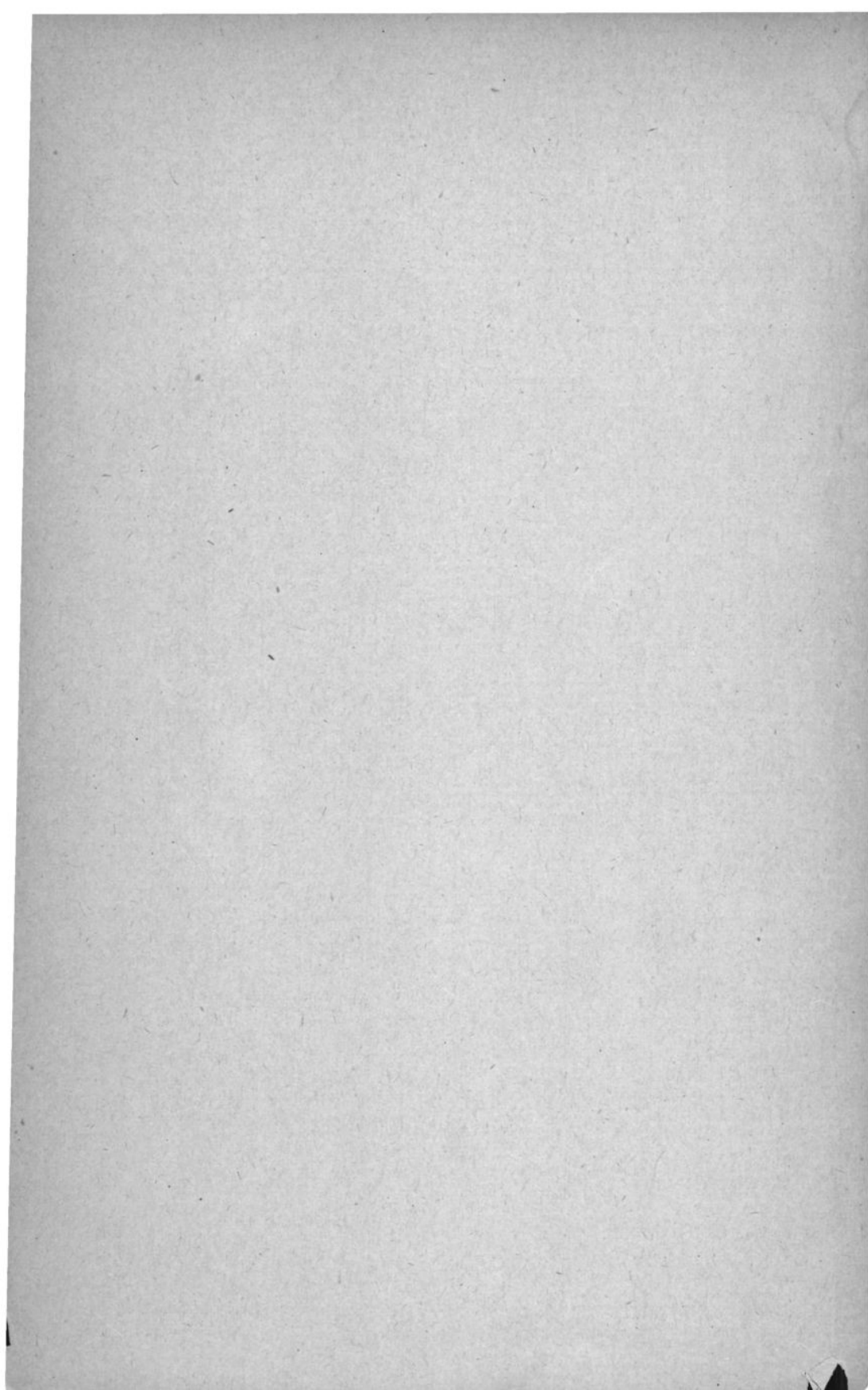
KÖNYVISMERTETÉSEK.

Benedek Marcell: A magyar irodalom története. <i>Keményfy János</i>	305
Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. <i>Solt Andor</i>	196
Berzsenyi Dániel verseinek kiadatlan összevegei. <i>Szabó Dávid</i>	411
Böle Kornél: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. <i>Horváth Cyrill</i>	79
Bréver Lajos: Négyesy László. <i>Kenyeres Imre</i>	197
Elek István: Csokonai versművészete. <i>Haraszthy Gyula</i>	199
Félegyházi József: Pázmány bölcelete. <i>Alszegehy Zsolt</i>	86
Gyöngyösi István összes költeményei. IV. k. <i>Turóczi-Trostler József</i> ..	85
Halász Gábor: Az értelem keresése. <i>Zsigmond Ferenc</i>	302
Hesz Kálmán: Magyar irodalom német lexikonokban. <i>Kerekes Emil</i> ..	306
Horváth Konstantin: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története. <i>Gálos Rezső</i>	194
Kölcsey Antónia Naplója. <i>Császár Elemér</i>	413
Lovrich Gizella: A tárcsa a magyar irodalomban. <i>Berczik Árpád</i>	200
Magyar Bálint: A százéves Nemzeti Színház. <i>Solt Andor</i>	197
Merényi Oszkár: Berzsenyi Dániel. <i>Keresztury Dezső</i>	410
Miklósy Lajos: A modern regény. <i>Kenyeres Imre</i>	198
Németh László: Berzsenyi. <i>Gálos Rezső</i>	408
Péterfi Mária: Hoblik Márton élete és munkássága. <i>Solt Andor</i>	308
Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	83

Rejtő Mária: Itj. Ábrányi Emil az ember és az író. <i>Solt Andor</i>	308
Ruttkay Teréz Mária: Madách Aladár. <i>Berczik Árpád</i>	414
Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században	90
Sonkoly István: Péterfy Jenő mint műbíró. <i>Haraszthy Gyula</i>	199
Sporer János: Palágyi Lajos élete és költészete. <i>Berczik Árpád</i>	199
Svéda Pál: Bethlen Farkas históriája. <i>Kerekes Emül</i>	289
Szítás Ilona: II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. <i>Varga Imre</i> ..	309
Takács József: Ifj. Ábrányi Kornél élete és szépirodalmi munkássága.	
<i>Solt Andor</i>	308
Varju János: A szombatosok költészete. <i>Varga Imre</i>	309
Vas Olga: A misztika hatása kódexirodalmunkra. <i>Berczik Árpád</i>	416
Voinovich Géza: Arany János életrajza, 1860—1882. <i>Szinnyi Ferenc</i>	289
A Zalán futásának első kidolgozása. <i>Brisits Frigyes</i>	88
Doktori értekezések 1937-ben.	197, 306, 414
Studi e documenti italo-ungheresi, I. <i>Waldapfel József</i>	195

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1937. évről. <i>Közöcsa Sándor</i>	
I. Általános rész.	91
II. Egyes írók. A—I.	202
III. J—P.	311
IV. R—Zs.	417
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	104
Megjegyzés	90

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

	Lap		Lap
<i>A' szerelem aggodása (gyötrelmei)</i>	372	Balassi Bálint 349; — hatása Gyónira	342, 343
<i>Aba király's udvaroncai</i> 270—272		Balassi-versszak	228—232
Abrányi Kornél élete és művei 308		Ballagi Mór	351
Ady Endre 200, 349; — magyarság szemlélete 337; — és Gyóni Géza 339, 342; — hatása Gyónira	242—249	Balogh István	345, 349
Akadémia, M. T. és Kölcsey írói hagyatéka 382—386; — tiszteletdíjai 250; — 1839-es nagyjutalom 394; — 1891-es Marczibányi-díj	257	Balogh Zoltán <i>Batthyány Lajosnének</i>	*297
Amade László 305; — versei ..	166	Bánóczy József pályatervezete (Kazinczy-életrajz)	152
Ányos Pál levele Mészáros Ignác-hoz *78; — <i>Batthyány Károly halála</i> és forrása ...*77—78		Báróti Sándor	307
Aranka György levele Bánffy Györgyhez	*66—67	Bartay Endre	83
Arany János 2, 4, 11, 13, 18, 49, 52, 152, 154, 200, 244, 245, 414; — élete és művei (1860—1882) 298—302; — hatása Madách Aladárra 415; — és Reviczky Gyula 177—179; — és a Tisza-család 56; — levele Kolbenheyer Mórhoz *73—74; — két levele Benkő Mihálynéhoz*55—56; — <i>Aristophanes</i> -fordítása 150; — német vélemények a <i>Toldiról</i> és <i>Toldi estéjéről</i> 73; — a <i>Toldi estéjének</i> német fordítása	73, 74	Bártfay László	375, 398
Arany László	414	Bartha Dénes	232, 233
Aristophanes vígjátékai	53	Bartsay Abraham életéhez és halálához adatok	57
Arvay Gergely Ossianról	235, 236	Batsányi János	234, 235
Assisi Szt. Ferenc	416	Batizi András, <i>Házasságról való ének</i>	408
Babits Mihály	302, 303	Bayer József 83, 130; — pályatervezete (Kazinczy-életrajz) ..	152
Badics Ferenc	85	Bebel, H., <i>Querimonia lupi</i>	225
Bajza József 83, 398, 400; — mint színigazgató	157, 158	Benedek Elek tárcái	201
		Beniczki Péter verse a kutyáról és farkasról	225—227
		Beöthy Zsigmond	395
		Beöthy Zsolt	198, 253, 356
		Beroaldo	122
		Berzsenyi Dániel 245, 303; — az ember és a költő 408—411; — lírájának őszintesége 331; — mint «tájnyelvi» költő 412; — költeményeinek eredeti kézírata 411, 412; — kiadatlan levelei és versei 196, 197; — levele Tatay Jánoshoz 71, *72; — strófái Vörösmartynál 182, 183; — <i>Melancholia</i>	72
		Bessenyei György 217, 245, 307; — arcképe 47; — kéziratái Debrecenben 47; — Sárospatakon	187
		Bethlen Farkas 107; — történelmi műve	306, 307
		Bethlen Miklós kéziratái	186

	Lap		Lap
Biró Mátyás, Dévai	307	Dávid Ferenc	126
Boccaccio	122	Deák Ferenc	89
Bodnár Zsigmond	53	Denis, M.	237
Bodó János, Szentmártoni 217; — <i>Tékozló fiújának</i> metszete	124	Déryné	158
Bogisich Mihály	166	Dessewffy József Ossianról ...	234
Boross Elemér	244	Dobsa Lajos 164; — <i>Attilája</i> és Vajda János <i>Ildikója</i>	139
Brace, Charles	49	Dóczy Lajos <i>Faust</i> -fordítása ...	251
Brassai Sámuel 51—54; — és Gyulai Pál	358, 359	Dózsa Dániel pályája 1—4; — népszerűsége 2—3; — epikája 4—18; — novellái 105, 106; — regényei 106—118; — tör- téneti regéi 5, 6; — Vörös- marty hatása 13—17; — <i>Zan- dirhám</i> 6—18	372
Brisits Frigyes	182	Dübrentei Gábor	372
Brutus Mihály	307	dramabíráló bizottság 1852-ben	259
Buczy Emil	372		
Budai Eszaiás 276, 277, 279; — — Csokonai költészetéről 279; — házassága	276, 277, 285	Édes Gergely	232
Budapesti Divatlap	396	Egyházi Értekezések és Tudósi- tások	194, 195
Budapesti Szemle tiszteletdíjai 52; — hatása a magyar mű- prózára	302	<i>Eppeldauers Briefe</i>	375
Budenz József 147, 148, 251, 255—257, 351	351	Endrődi Sándor kuruc versei ..	343
Bulwer, Maltravers	413	Eötvös József ... 152, 355, 386, 388	388
<i>Cantus de lepore</i> 219—220; — német változatai	221—225	Erdélyi János 398; — polemiája Gyulai Pállal 401; — ismeret- len kritikái 192; — levelei Csengery Imréhez *394—401; — Gyulai Pálhoz *401—402; — Kemény Zsigmondhoz ... *401	401
<i>Cigányok romlása</i>	217	Eriugena, Joh. Scotus	416
Condillac	373		
Cursus Conimbricensis	87	Faludi Ferenc versei 165—167, 182, 183	183
Czakó Zsigmond levele Szigligeti- hez *163—164; — <i>Chantreyek</i> (dráma)	163	<i>Farkas panasza</i>	225, 226
Czobor Mihály Heliodoros-föl- dolgozása	85	Fáy András 398; — levele a Pesti Színház szerződéséről *158, 159	159
Czuczor Gergely	259	Fazekas Mihály, <i>Ludas Matyi</i> 144	144
		Fazekas Miklós, Bogáti, <i>Aspasi- ájának és Tökéletes asszony- állatok</i> c. széphistóriájának metszete	124
Csáktornyai Mátyás <i>Ajaxának</i> metszete	124	Fejes István és Szabolcska Mi- hály	183—185
Császár Elemér 19, 29, 58, 68, 77, 165, 166, 185	185	Felméri Lajos	52, 53, 257
Csató Pál	157, 396	Fénelon, <i>Télémaque</i>	413
Csengery Antal 50, 51, 140, 141, 232, 259, 273	273	Fessler hatása Vajda János <i>Ildikó- jára</i>	134
<i>Csiki székely krónika</i> 66, 67; — hatása a <i>Zandirhámra</i> 14, 17	17	Finály Henrik	52, 53
Csokonai V. Mihály 233, 349; — szétszakított, de összeillesz- tendő versei 405; — versművé- szete 199; — ismeretlen versei *285—286, *359—360; — <i>B. Magyar Psyche</i> 276—279, *280—286, *359—371; — <i>Ma- gyar bibliotheca</i> 364—366; — <i>Magyar Mu'za</i> *285—286, *359—371; — <i>Sárközy Ist- ván nevenapjára</i> eredeti kéz- irata 75, 76; — <i>Szeretet győ- zedelme</i> (vigjáték) *367—371	471	Fogarasi János	54
		Fonseca	87
		<i>Fortunatus</i> (verses és prózai) metszete	124
		Frankenburg Adolf tárcái	200
		Füst Milán	410
		Gálos Rezső	305, 405, 411
		Garay János	73, 274, 399

	Lap		Lap
Garinus	83	Horváth Ádám, P., levele ismeretlenhez *402—405; — insurrectiós verse *68; — verse Festetich György halálára *192—193	193
Goethe, <i>Faust</i> , <i>Werther</i> , <i>Wilhelm Meister</i>	413	Horváth János 19, 27, 228, 232, 303, 305	305
Greguss Agost 137, 150; — Vajda János <i>Udükőjáról</i> 136; — <i>Shakespeare pályája</i>	258	Horváth János (püspök)	194
Grimm, Hermann	330	Hugo, Victor, <i>Angelo</i> , <i>Burg Jargal</i> , <i>Han d'Island</i> , <i>Le roi s'amuse</i> , <i>Lucrece Borgia</i> , <i>Marie Tudor</i> , <i>Marion Delorme</i> , <i>Notre dame</i>	413
Grün, Anastas, Arany két <i>Toldi-járól</i>	*73	humanizmus, magyar	195
Gyarmathy Zsigmondné	154	Hunfalvy Pál 48, 250, 255—257, 350, 351	351
Cyóni Géza és Ady 339, 342; — Balassi Bálint hatása 342, 343; — a kuruc költészet hatása 342, 343; — költészete 238—249, 337—350	350	Hunyadi Ferenc trójai históriájának metszete	124
Gyöngyösi István <i>Chariclia</i> 85, 86	86	Igaz Sámuel egy versének forrása	193
Gyulai Pál 182, 301, 302, 410; — és Erdélyi János 401, 402; — Felméri Lajosról 257; — Gyarmathy Zsigmondnéról 154; — Thewrewk <i>Helyes magyarságáról</i> 51; — levele Brassai Sámuelhez *358—359; — levelei Imre Sándorhoz *45—55, *142—157, *250—258, *351—359	359	Illyefalvi István <i>Jephtájának</i> metszete	124
Hazucha Ferenc 157; — folyamodványa dramaturgi állásért *160—161	161	Imre József 46, 50, 51, 54, 55, 257, 354, 355	355
Hebbel a <i>Toldi estéről</i> 73; — <i>Juditjának</i> hatása Vajda Jánosra	132—134	Imre Lajos	46, 253, 257, 355
Heckenast Gusztáv, mint Kölcsey műveinek kiadója	382—391	Imre Sándor és Gyulai 45—55, 140—157, 250—258, 351—359; — bírálatai 352, 353; — akadémiai előadásai 145, 146, 253, 254; — mint akadémiai bíráló 50, 149, 251, 252, 254, 357; — cikkei a Bp. Szemlében 51, 54, 140—157, 250—255, 258, 353—358; — kolozsvári tanársága 50, 51; — <i>Ballagó-émlébeszéd</i> 351; — <i>Idegen és hibás szólások</i> 48, 51, 53; — <i>Irodalmi tanulmányai</i> 355—357; — <i>Magyar néphumor</i> 251—253; — <i>Magyar nyelv tört.</i> 257, 258; — <i>Kazinczy életrajza</i> 152—156, 251; — <i>Magyar szóképzés</i> 250, 251, 255—258, 351—353; — <i>Nyelvtörténeti tanulságok</i> 140—142	142
Hegedüs Lajos <i>Bibor és gyász</i> 138; — Vajda János hatása a <i>Róma leányára</i>	139	Ipolyi Arnold, <i>Magyar mythologia</i>	133
Hegel	394	Istvánffy Miklós	307
Heinrich Gusztáv	31	Jammes, Francis	226
Heliodoros <i>Aethiopikája</i>	85, 86	Janus Pannonius	307
Helmeczy Mihály 411; — insurrectiós verse	68, *70	Joannes Vercellensis	81
Heltai Gáspár <i>Meséinek</i> kiadása 354—355; — és a magyar <i>Poncianus</i> 30—44, 119—129; — kiadásainak időrendje ..	125, 126	Jókai Mór 137, 138; — természettudománya 152; — Szigligeti <i>Argüjáról</i> * 232; — <i>Egy</i>	195
Herbertus, Petrus	228, 229		
Herczeg Ferenc tárcái	201		
Hetényi János jutalmazása	394		
Hetényi Károly	394		
Himfy-versszak	232, 233		
Hoblik Márton élete és művei	308		
Homeros	235, 343		
Hoór Tempis Károly	355		
Horányi Elek	307		
Horatius 235; — és Vörösmarty	182		
Horvát Endre, P.	195		

	Lap		Lap
<i>római család (Manlius Sini-</i>		Kölcsey Ádámné levelei Szemere	
<i>nister)</i> 259, 262–269, 273;		Pálhoz	*382–385 *389–391
— <i>Fránya hadnagy</i> forrása	*294–296	Kölcsey Antónia <i>Naplója</i> 413, 414	
Joó Tibor	372	Kölcsey Ferenc, 29, 73, 196, 245,	
Jósika Miklós 395, 398; — <i>De-</i>		396; — élete 379; — halála	
<i>cebal</i>	413	413; — haláláról levelek *375–	
K ardos Tibor	195	379; — írói hagyatéka 380–	
Kármán József ismeretlen verse *74		393; — kéziratai és kézirat-	
Károlyi György gr.	382, 383	ban maradt művei 391–393;	
katolikus énekeskönyvek (ismer-		— kritikáinak első fogalma-	
retlenek)	187–191	zása 391; — Ossianról 236;	
Katona József 245, 249; — <i>Bánk</i>		— az <i>Összes művek</i> kiadás-	
<i>bánjának</i> hatása Hoblikra	308	története	375, 381–393
Kautz Gyula	405, 406	Kölcsey Sámuel levele Péczely	
Kazinczy Ferenc 29, 195, 196,		Józsefhez (ifj.)	*379
372, 411; — életrajza (pályat-		Körmendi Ferenc	199
tervezetek) 152, 155, 156; —		Kövári László	107
halálhíre 1789-ben 404; —		Kövér Lajos és Vajda János	137
írói arcképe 303; — ismeret-		Kresznerits Ferenc	58
len följegyzései	187	Kúthy Lajos 395, 396; — folya-	
Kazinczy Gábor	395, 396	modványa dramaturgi állásért	
Kazinczy Klára verse?	75	*161–163; — levele Bartay	
Kéky Lajos 15, 240, 244; —		Endréhez	*164
Gyóniról	342	Lángelme	330, 331
Kemény Zsigmond 152, 337; —		László József	259, 262, 272
és Erdélyi János 401; — mint		Lehr Albert	357
dramabíráló 258–273; — <i>Aba</i>		Lendvay Márton (id.)	158
<i>kiráty és udvaroncáiról</i> *270–		Lessing a költői leírásról	334
271; — Jókai <i>Manlius Si-</i>		Lévay József	156
<i>nisteréről</i> 259, *262–269, *273;		líra	304
— <i>Ötvenyeni Falusi farsangjáról</i>		Lisznyay Kálmán	137
*269–271; — Szász Károly		M acpherson	237
<i>Tenger gyöngyeiről</i> 274; —		Madách Aladár élete és művei	
Szigligeti <i>Argiljáról</i> *260–		414, 415	
261; — levelei Szász Károly-		Madách Imre	152, 249, 414
hoz	*273–276	magyar irodalom a német lexikon-	
Kis Károly	398	ban	307
Kis Miklós, M-falusi, <i>Síralmas</i>		magyar irodalom története 305, 306	
<i>panasz</i>	231	magyar regény, új	198
Kisfaludy Károly Ossianról 236,		Márai Sándor	199
237; — <i>Irène</i>	132	Margit-legenda forrása	79–83
Kisfaludy Sándor 195, 232, 233;		Marot és Béza zsolttárai	228–229
— és Horváth Róza 19–27;		Márton József	217
— és Szegedy Róza 19–29;		<i>Menyegzői vers</i> (RMKT. VI.)	408
— a «literátor» és a «patrióta»		Merényi Oszkár	196, 197, 408–412
26–29; — «rege-ihlet»-e 26–		Mészáros Ignác és Anyos Pál 77,	
27; — ki volt a <i>Napló</i> és a		78; — <i>Tsallóközi ódák</i>	165
<i>Himfy</i> muzsája? 19–30; —		Mikes Kelemen	307
dramái 29; — <i>A tihanyi echó</i>		Mikszáth Kálmán tárcái	201
(ismeretlen románc)	*406–407	misztika kódexirodalmunkban	416
Kiss József	306	Molnár Borbála verses regénye 76, 77	
Kiss Sámuel Ossianról	237	Móricz Zsigmond	198
Kóbor Tamás tárcái	201	Munkácsy János 157; — levele	
Kodály Zoltán	228, 231	a Pesti Színház bérbevétele	
Kossuth Lajos	337, 398	ügyében	*157–160
Kovács Pál tárcái	200	Müchler, Karl	193

	Lap
Nagy Elek.....	396
Nagy Ignác tárcái.....	200
Nagy Sándor, Dési.....	372
Négyesy László életrajza...197, 198	
nemesi fölkelésről (utolsó) szóló versek.....*68—71	
Németh László.....	303
Nemzeti Almanach-társaság el- nöke és tagjai.....	398
Nemzeti Színbáz története 83, 84, 157—164, 197; — viszo- nyai 1839—1840-ben 395, 397, 398	
<i>Nyelvmléktár</i> V. jegyű bírál- lata.....	146—150
Nyíró Gyula Gyóniról.....	338
Nyugat.....	302
<i>Nyúl éneke</i>	217—227
Obernyik Károly 376, 383, 387, 390; — levelei Szemere Pál- hoz.....*389—391	
Orczy Lőrinc.....	217
Orpheus.....	402, 404
Orsós Ferenc Gyóniról.....	338
Ossian hazánkban.....	234—237
Ovidius 235; — magyar átdol- gozások.....	166, 167
Őszinteség a lírában.....	331
Ötvenyi, <i>Falusi farsang</i> 269—272	
Pais Károly föltevése Kisfaludy S. műzsájáról.....	19—30
Palágyi Lajos életrajza...199, 200	
Pap Endre 381, 398; — szerelme Kölcsy Antónia iránt 413; — balladái.....	397
Pásztor Árpád.....	130, 138
Paulay Ede.....	84
Pázmány Péter bölcselete.....	86—88
Péczeley József (ifj) levele Kölcsey Sámuelhez.....*379	
Perlaky Judit.....	410
Péterfy Jenő mint kritikus... 199	
Petőfi Sándor 49, 73, 196, 244, 247, 274, 275, 303, 305, 337, 349, 354; — a költő és az ember 329—336; — lírája 331—336; — tájképei 334, 335; — Júlia-dalok 335—336; — <i>A kutyák és a farkasok</i> 227; — <i>September végén</i> ... 336	
<i>Physiologus</i>	225
Pintér Jenő.....	76, 305
Podmaniczky Frigyes mint inten- dáns.....	84

	Lap
<i>Poncianus</i> ismeretlen magyar kiadásai 127—129; — magyar szövege..... 31—44, 119—129	
Proust.....	303
Pulszky Ferenc.....	252
Rájnisi József elmélete az epi- grammról 60; — Ossianról 234; — kiadatlan epigrammái...*58—65	
Rákóczi Ferenc, II., a magyar irodalomban.....	309, 310
Rákosi Jenő Adyról.....	339
Rákosi Viktor tárcái.....	201
Ranzanus.....	82, 83
Ráskai Gáspár <i>Vitéz Franciskó</i> - jának metszete.....	124
Ráskai Lea.....	81
református énekeskönyv (új) 183—185	
regény, újabb.....	303
Remellay Gusztáv.....	137
Reviczky Gyula levele Aranyhoz *177—179; — verseinek vál- tozatai.....*180—182	
Riedl Frigyes 303; — bírálata a <i>Nyelvtört. szótárról</i>	253
Rosenblüt I. Sneiderer.....	
Rumy Károly.....	194
Sachs, Hans, <i>Der hasen klag</i> 221—225; — <i>Die wolffs- klag</i>	223—225
<i>Salamon és Markalf</i>	217
Salamon Ferenc.....	137
Sárközy István.....	408
Sárosi Gyula.....	137
Sásdi Sándor.....	198
Schodelné.....	158, 395, 398
Schöpflin Aladár 303; — <i>A ma- gyar irodalom története</i>	90
Simontsits János.....	83
Simonyi Zsigmond 254, 353; — <i>Tüzetes magyar nyelvtanának</i> bírálata.....	357
Sneiderer, Hans, <i>Clag vom Wolf</i> 225	
Sterne, <i>Tristram Shandy</i> 372; — hatása a magyar iroda- lomra.....	373—375
Surányi Miklós.....	198, 304
Szabó Dávid, Baróti.....	409
Szabó Dezső.....	198
Szabó Károly.....	51—53, 133, 134
Szabó Mihály.....	232
Szabolcska Mihály levelei Fejes Istvánhoz.....*183—185	
Szalay László.....	386, 388
Szarvas Gábor 48, 49, 53, 54, 142, 353	

	Lap		Lap
Szász Károly (püspök) 48, 49, 141, 150—155, 251, 352, 356, 357; — és Kemény Zsigmond 273—276; — <i>Gyöngyszemek</i> 275; — <i>Tenger gyöngyei</i> 274		Toldy Ferenc 54, 358, 359, 375, 381, 398, 411	
Széchenyi Ferenc gr. 404		Toletus 87	
Széchenyi István 337; — fiatal korában 303, 304; — megtiszteltetése 1841-ben..... 398		Tóth Béla tárcái..... 201	
Székely Sándor, Aranyosrákosi. 13		Tóth Kálmán első verse 296	
Szekfi Gyula 307		Turóczi-Trostler József 228	
Szemere Bertalan 394		V	
Szemere Pál 413; — hozzá írt levelek *376—391; — levelei Kölcsey Ádámnához *385—388, *390; — levele Péczely Józsefhez *379		Vachott Sándor 395, 396	
Szent Agoston 329		Vahot Imre 259, 274, 396, 397; — és Vajda János 137; — Ötvenyi <i>Falus farsangjáról</i> *272	
Szentgyörgyi István és P. Horváth Ádám 402—405		Vajda János 200, 349; — filozófiája 152; — szerelme 134, 135; — <i>Ildikó</i> 130—139	
Szentpéteri Zsigmond 272		Vajda Péter 396—398	
Szigligeti Ede 159, 259; — mint igazgató 83; — <i>Aba király és udvaroncáiról</i> *271; — Jókai <i>Manlius Sinisteréről</i> *269, *273; — <i>Argil és Tündér Ilonája</i> 260—262		Valder, Jorg 78—82	
Szilády Áron 123, 124, 153, 155, 245—247, 252, 352		Vargha Gyula 356, 357	
Szilágyi Dezső Imre Sándorról 356		<i>Védák</i> 416	
Szily Kálmán (id.) 52, 53		Veres Gáspár, Szegedi, széphisztoriájának címképe 124	
Szinnyei József (id.) 76		Vergilius 235, 343	
szombatosok és költészetük ... 309		Verseghy Ferenc élete és munkássága 194, 195; — ismeretlen versei és dolgozatai 194, 195; — legrégebb versei 165—168, *168—177, *286—293; — <i>Kolomposi Szarvas Gergely</i> 374; — <i>Parnassus hegyén</i> ... 166, 233; — <i>Sándi Gábor élete</i> *373—374	
T		Voinovich Géza..... 298—302	
Takáts József, Péteri 76, 195		Volf György ... 142, 147—149, 353	
tárca a magyar irodalomban 200, 201		Vörösmarty Mihály 49, 73, 274, 303, 400; — lírájának őszintesége 331; — és Berzsenyi 182, 183; — hatása Dózsára 13, 15—17; — <i>Marót bán</i> jutalmazása 394, 396; — <i>Zalán futásának</i> első kidolgozása 88—90	
Tatay János és Berzsenyi ... 71, 72		W	
Teleki László..... 249		Wallaszky Pál 307	
Temesvári Pelbárt 416		Warga János (filozofus) 394	
Tersánszky J. Jenő, <i>Legenda a nyulpaprikásról</i> 226		Wesselényi Miklós (id.) <i>Hypparchus és Hyppias</i> (dráma) ... 58	
Thaly Kálmán kuruc versei... 343		Wesselényi Miklós (ifj.) ... 380, 413	
Thewrewk Emil, P., <i>Helyes magyarosság</i> 49—51		Z	
Thienemann Tivadar..... 83		Zrinyi a költő 337	
Thierry, Amadé hatása Vajda János <i>Ildikójára</i> 133		Zschorn 85	
Thuróczi János krónikája..... 307			
Titus és Giseppus..... 122			
Toldi históriája 217			

DÓZSA DÁNIEL ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETE.

(Első közlemény.)

Dózsa Dániel irodalmi munkásságának ismertetése irodalomtörténetírásunk régi tartozása.

Dózsa Dániel a XIX. sz. közepén (1821—1889) élt. Pályája, három nagy történelmi korszak között oszlik meg. Mint ifjú egyike az erdélyi márciusi ifjúságnak, férfi korának első, küzdelmes szakasza a Bach korszak alatt teljesedik ki, második, nyugalmasabb része a kiegyezés utáni években jut tisztes befejezéshez. Mind a három korszakban derék, hasznos és tekintélyes munkása közéletünknek. Iskolái végeztével előbb kir. táblai irnok Marosvásárhelyt, azután ú. n. kiskövet az erdélyi országgyűlésen, majd Marosszék táblabírája és főjegyzője; a szabadságharc alatt közigazgatási törvényszéki elnök, belügyminiszteriumi titkár; az abszolutizmus korában Marosszék választott alkirálybírája (alispánja) és országgyűlési képviselője; 1866—68-ban a kiegyezési országgyűlésen ismét Marosvásárhely egyik képviselője, 1868-tól a marosvásárhelyi kir. tábla, 1872-től kezdve pedig a m. kir. Kúria bírása. Hivatali állásaival egyidőben mint hirlapíró, szerkesztő, politikus, jogtudományi író és mint költő is munkása, harcosa volt szellemi életünknek. Mint hirlapíró, de kivált mint szerkesztő, már a szabadságharc előtt és alatt is, főleg azonban az abszolutizmus korában és a kiegyezés éveiben elévülhetetlen érdemeket szerzett. E nemű tevékenysége és az általa szerkesztett Kolozsvári Közlöny ugyanazt a vezető irányt és súlyt jelentette Erdélyben, mint a Kemény Zsigmondé és a Pesti Naplóé Pesten. Amint Kemény és lapja a Deák Ferenc, úgy képviselte és terjesztette Dózsa és lapja a — Deákkal különben szoros baráti és politikai kapcsolatot fenntartó — gróf Mikó Imre eszméit és politikáját.¹ Korán, már a negyvenes években megindult költői tevékenysége szintén termékeny. Írt lírai költeményeket — ezekből mintegy másfélszázat összegyűjtve külön kötetben is közre bocsátott, de ugyanannyi maradt kiadatlan, illetőleg összegyűjtetlen; aztán írt egy nagy eposzt, több

¹ L. Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja*. 1907. 109. l.

novellát, négy eredeti regényt. Számos kisebb irodalomtörténeti cikk és egy regényfordítás (franciából) tartozik hozzá szorosan vett irodalmi munkásságához.

E mozgalmas, derék és alkotásokban sem szegény s ép ezért érdemes közéleti és irodalmi pályának összefoglaló ismeretetését a mai napig egyedül Szinnyei írói lexikona adja. A Dózsa életében megjelent alkalmi cikkek és az elhúnytakor megjelent nekrológok még anyira sem részletezők, mint Szinnyei lexikona. Csak rövid jellemrajzot adnak, s ami bennünket elsősorban érdekelne, hírlapírói és költői működéséről is csak futólag szólnak.

Különösen a hírlapíró és szerkesztő Dózsa emlékének mostoha a sorsa. E tekintetben még a neve is majdnem ismeretlen, úgy elfelejtettük. Jellemző pl., hogy Ferenczy József monográfiájában¹ csakugyan hasztalan keressük nevét. Hírlap-irodalmunk későbbi ismertetői — Jakab Elek, Ürmössy Sándor és mások — legalább utalnak Dózsa e nemű munkásságára s rámutatnak érdemeire.² Sokkal többet a költő Dózsaról sem tudunk ugyan, de legalább mint név nem ismeretlen, az idevágó irodalomtörténeti tanulmányok és kézikönyvek feljegyezték — nyilván nem benső, érdemi okból, hanem mint különösséget — és tudunk róla Arany közvetítésével. Arany ugyanis ismertető bírálatot kezdett írni Dózsa eposzáról. Cikke ugyan töredék, de az eposz különösen hangzó címe: *Zandírhám*, a különös tárgy: székelyek sorsa, és szerzőjének neve: Dózsa Dániel mégis innen, Arany ismertetéséből örökösödött bele a szakirodalomba. Különben talán még mint nevet is fel kellene fedezni. Mert az is jellemző, hogy részletezőbb ismertetés vagy bírálat Dózsa költői műveiről sem jelent meg, sem megjelenésük idején, sem később. Pár sornál hosszabb kritikát csupán a Nefelejts (1860. 81. l.) hozott *Boronkay Margit* c. regényéről³ és a Szépirodalmi Közlöny a *Zandírhám*-ról. (1858. 927. l.)

Az egykorú irodalmi kritika e vigasztalan és — igaza van Arany Jánosnak — épen nem serkentő szűkszavúsága annál csodálatosabb, mert Dózsa Dániel kortársai előtt ismert, kedvelt és népszerű író volt. Ezt Dózsa maga is megörökítette két költeményében is. Egyik a *Kaláka alatt* c. életképe, amelyben szeretettel szemlélve és hallgatva a daloló kalákás székely népet, biztatja őket a dalra, mondván:

¹ Ferenczy József; *A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig.* 1887.

² Kristóf György: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus alatt.* Erd. Irod. Szemle. 1929. 31. l.

³ Ezekhez a kritikai megjegyzésekhez egyedül Arany ismertetése járul még, de ez is — köztudomású — töredék és csak a Dózsa halála évében (1889) jelent meg először a *Hátrahagyott prózai dolgozatok* között.

.....daloltam
 Én is egykor boldogabb napokban...
 Sőt a dalt, melyet most énekeltek,
 Én irtam volt, mikor még szerettem.

Betegségem költészete c. önarcképszerű költeményében pedig így emlékezik:

Hallottam sok dalt a nép ajkain,
 Melyet én irtam s tettem át kobzomra.

Ezek szerint dalait, melyeket a tudós kritika nem méltatott, a nép énekelte már az ötvenes években. Igazolja ezt Zilahy Imre is a Hazánk és Külföldben.¹ Két dalát (*Székely nóta*, *A legény búcsúja*) Kriza is érdemesnek tartotta felvenni a *Vadrózsákba*. Sőt Dózsa egyik-másik költeménye utóbb is ismeretes és népszerű maradt. Így pl. gyermekkori személyes emlékezésből tudom, hogy a *Székely nóta* c. költeményének első két versszaka:

Székely vagyok, szabad bércék
 Lakója,
 Kapum alatt foly a Nyárád
 Folyója.
 Vigan foly, ha menten hagyják,
 De ha vizét elgátolják:
 Kicsap akkor rétre, kertre,
 Szántóra.

Olyan, mint a Nyárád vize,
 A vérem,
 Senki se álljon utamba,
 Kikérem!
 Egyenes az én járásom,
 A becsület útítársom,
 Ej de nagy, ha felzavarnák,
 A mérgelem.....

A *József császár Gagyan* című elbeszélő költeménye valóban el volt terjedve az erdélyi magyarság körében, az iskolai olvasókönyvekbe is belekerült. Végül említsük fel, hogy *Sujt az átok* c. népdallá vált költeménye az ötvenes évektől mai napig is hat, országszerte ismerik és dalolják.

E kétségtelen népszerűség, sőt maradandónak mondható hatás ellenére is Dózsa 1859 körül, előbb *Zandírhámjának*, utóbb versei első kötetének a kiadása után, abbahagyja a verses költészetet. Lírai alkotókedve ellankad, verseinek második kötetét nem adja ki, pedig anyaga ennek is már készen volt, csak össze kellett volna állítani. Azonban Dózsa, nyilván költészetének az irodalmi kritika részéről történt hideg fogadtatása miatt, teljesen a regényírásra adta magát. Öt év alatt négy eredeti regényt írt. Ezeket is szívesen olvasták, sőt egyiket, a *Kornizs Ilona* címűt, mely néhány év múltán második kiadásban is megjelent, még a múlt század utolsó évtizedében is ott lehetett látni a vidéki nemes családok olvasmányai között. Mindhiába. A szépprózairó Dózsa Dániel sem részesült megfelelő fogadtatásban, érdemleges irodalmi kritikában. Sőt bár regényeit, eposzát a későbbi összefoglaló művek egy-két mon-

¹ Hazánk és Külföld. (1866. 402. l.)

dattal föl is említik,¹ az egykorú irodalmi kritika szótalan-ságát lényegében véve későbbi irodalomtörténetírásunk sem pótolta.

Ezt a régi, már Arany Jánostól megfogalmazott tartozást akarom legalább részlegesen leróni, ismertetve Dózsa elbeszélő-költészetét.

I. Dózsa verses epikája.

Dózsa verses epikájának főterméke a *Zandirhám* c. eposz, az ő meghatározása szerint «székel hősköltemény a IX. század-ból». Szinte egyetlen alkotása is ez a verses elbeszélés terén — a többi számban és terjedelemben is jelentéktelen. Amelyik-nek pedig van irodalomtörténeti jelentősége, annak tárgya nem eredeti, hanem átdolgozás, egyszerű újraköltés. Ilyen t. i. *Tündér Ilona* c. költői elbeszélése.

Dózsa az Árgirus-mesét Kővári biztatására dolgozta át, költötte újra. Nem a Gyergyai-féle szöveget használta, hanem a Piskolti Istvánnak jóval későbbi, 1785-ben Debrecenben meg-jelent átdolgozását. A históriát Piskolti négy, Dózsa hét részre osztva beszéli el. Feltűnő különbség az, hogy a Dózsa szövege jóval rövidebb, mint vezérfonala, mivel Dózsa sok lényegtelen versszakot, bőbeszédű részt egyszerűen mellőzött. Nála a mese elszélesedés, kitérők nélkül élénk frisseséggel halad tovább a cél felé a nélkül, hogy az elbeszélés nyugalmas menetében nagyobb zökkenő vagy szakadék fordulna elő. Hazafi patosza, a korviszonyoktól felvert bús lírai hangulata azonban egy helyt mégis (VI. r. 3—6. vsz.) áttöri az epikai nyugalmat s a vonatkozó versszakokban nem Árgirus királyfiról, hanem a Világos után bujdosó hazafiakról van szó. Mind stílusát, mind a tartalmat barokk diszítés helyett a népköltészet elemei ékesítik. Követett példányképe, Petőfi *János vitézé*nek, hatása jól fölismerszik. Átdolgozása sikerült: irodalmi értékű formába öntötte a ponyván annyira népszerű széphistóriát.²

Verses kötetében mindössze is alig akad tíz darab, amelyik inkább epika, mint líra. Ilyen többek között az *Azt mondják, Közelebb, Az ártatlan Fánika* románcok. Legértékesebb az első; egy dalnoknak és a kastély asszonyának tragikus végű szerelmét mondja el. A kastély asszonyát szerelme sírba viszi, sírjához éjjelente örülten jár el a dalnok. Tizenkét rövid sor-ban el tud mondani sejtelmes balladai drámaisággal egy egészen romantikus tragédiát. Balladaszerű költemények: *Az anya s kis leánya* és a *Bukás*. Az első a férj hűtlensége miatt

¹ Sebestyén Gyula: *A honfoglalás mondái*. II. 467 l. Kéky Lajos: *A magyar verses elbeszélő költészet*. Irodalomtörténet, 1912. 227. l. Császár Elemér: *A magyar regény története* 220. l.

² V. ö. ismertetésemet az EPhK. 1936. 186—198. l.

gyermekével együtt koporsóba szállt hitves története. Új elem benne a kis leánygyermek önkéntelen és öntudatlan vágya, hogy anyja vigye magával. Kár, hogy a tárgyilag és szerkezetileg érdekes költemény kissé laposan végződik. *A gazda és szolgálója* népies társadalmi, *József császár Gagyan* c. pedig történeti verses adoma: a gagyiak különös kiváltságának — kinek nincsen lova, járjon gyalog — a története. Az örökös forspont miatt sokat szenvedő Gagy község (Udvarhely megyében) nótáriusa kérte e gráciát a falu számára József császártól: az a kérést nem értette, de teljesítette. Visszatérőben aztán magának a császárnak is — nem lévén lova — gyalog kellett Gagyból körútját folytatnia. *Apor vajda* kisebb történeti elbeszélés. Ottó, a trónkövetelő, a koronával együtt álruhában mint dalnok az erdélyi vajda udvarába megy. Szerelmet gerjeszt maga iránt a vajda leányában, megkéri, meg is kapja. Már lakodalomra készül a vajda és egész udvara — ekkor Ottó felfedi, hogy ő a király. Apor vajda azonban Ottót bitorlónak nevezi s a következő törvényes és hazafias határozatot mondja ki és hajtja végre:

Leányomat örömet adtam neked,
Amidőn névtelen dalnok valál,
De te sziveddel pártra kacsintván
Csalatkozáll.

Az igaz székely háza javáért
El nem árulja a hont s a királyt,
Fogoly vagy Ottó s én haza küldöm
A koronát.

A székely hazafiság és törvénytisztelet e tiradás példája minden bizonnyal megkapta és gyönyörködtette az egykorú közönséget. Idevágó költeményei között azonban költőileg a legértékesebb és legsikerültebb a *Szegény juhász*.

Ily kevésszámú és rövid terjedelmű epikai mű előzi meg a *Zandírhámot*, a 12 «költemény»-ből, illetőleg 63 énekből álló terjedelmes «székely» hőskölteményt.

A székelyek őstörténetével Dózsa már kora ifjúságától kezdve foglalkozott. A maroknyi népnek családja is, maga is büszkén vallotta magát tagjául — hiszen ama híres székelynek, Dózsa Györgynek, egyenes vérbeli leszármazottja volt:¹ multja iránt kezdettől fogva egész életén át a történetíró és jogtudós kielégítetlen kíváncsiságával érdeklődött. De a székelyek őstörténete költői érdeklődését is állandóan vonzotta, képzeletét foglalkoztatta. Bizonyossága ennek *Feketevitéz* és *Fényt ne üzzetek* c. líraisággal telt két prózában írt történeti regéje 1843-ból.² Ebben a két zavaros elbeszélésben már

¹ L. a családfát Márki Sándor *Dózsa György* c. művében.

² Megjelent mindkettő a Kővári szerkesztette *Beszélytárban*, 1843.

ott van a későbbi székely eposz majd mindenik szereplője név szerint is, mint Zandirhám, Jolán, Norich, Opor stb. és ott Barna vitéz is, csakhogy most még Feketevitéz (így!) a neve. És megtaláljuk e két történeti regében eposza cselekvényét és költői eszméjét is. Amaz az Attila hún népéből a Hargita mindkét oldalán visszamaradt székelység története, utolsó nagy élet-halál harca a százfelől rátörő s végpusztulást hozó ellenséges népekkel, emez: a Feketevitézzel és népével, azaz Árpáddal és a magyarokkal, egyesült székelység birtokba veszi ősi örökségét, Attila országát.

Mikor Dózsa a szabadságharc leverése után bujdosni kényszerült s anyai rokonánál, a Szabolcs megyében birtokos és korábban alispán, Jármay Imre baksai házánál talált szíves menedéket, a régi témát újra elővette, s új formába öntve, hőskölteményben dolgozta föl — helyes érzéssel: a tárgy valóban verses formába kívánczik. Vajon már ekkor teljesen befejezte-e eposzát, abban a formában, ahogy évek múltán kiadta, nem tudjuk.¹

Dózsa hőskölteményének tárgya a székelység őstörténetének egyik szakasza. A székely nép a szájhagyomány szerint Attila hún népének egyedül fennmaradt ivadéka; külön, önálló életet élt, rokontalanul és önmagára utalva a hún birodalom összeomlásától a magyarok második bejöveteleig, Árpád honfoglalásáig. Epikai szempontból — helyesen jegyezte meg már Arany János² — szerencsés gondolat volt Dózsa részéről az elbeszélés korául a IX. sz. második felét, a székely önállóság utolsó éveit választani, midőn a magyarok előre kilátásba helyezett dicsőséges megjelenése az egész eposz folyamán lélekemelő hatást gyakorol — annál inkább, mert a székelység őstörténetének csupán ez a befejező, lezáró mozzanata ismeretes a történelemből is, a hagyományból is.

A *Zandirhám* a székely nép külön történetének utolsó nagy jelenetét beszéli el, de úgy, hogy ez a székelység külön történetét bezáró jelenet egyúttal szükségképeni előjátéka a magyarok honfoglalásának.

Boudhám halála után ősi szokás szerint Zandirhámot, a titkos isteni akarattól kijelentett hőst a székelyek vértre emelve, főrabonbánjuknak ismerik el. Magor, a jövődőt látó ősz rabon az oltár lángján hatyút áldozva, csengő hangon hirdeti a jóslatot:

¹ Valószínű, hogy később is javított rajta. A *Zandirhám* egyik helyén ugyanis (247. l.) a Maros innesső partját a székelyföldről számítja, hol «e hősköltemény iratott». Az bizonyos, hogy a *Tündér Ilonát* a *Zandirhám* után, legfőlebb ezzel egyidőben, ezzel párhuzamosan írta, s így az nem előzmény, nem előgyakorlat a nagyobb lélekzetű verses epikához, a *Zandirhám*hoz, amely így proles sine maioribus keletkezett. Ez viszont a tárgy, a székelyek őstörténetének szeretete mellett bizonyítéka annak is, hogy Dózsa, verselő kedve, költői alkotókészsége és ereje épen nem mindennapi.

² I. m. 306. l.

Nagy időket fogsz érni, rabonbán!
 Nagy öröm éri rabonbánságod.
 Részt fogsz venni döntő harcban,
 Mely a hunoknak ősi hazáját
 S ősi hatalmát visszaadandja.

Másnap ősi szokás szerint az új főrabonbán feleséget választ, Jolánt, az elhúnyt főrabonbán udvarában nevelkedett ismeretlen származású leányt. Jolán már régóta szereti Zandirhámot, reménytelenül, s csak unszólásra jelent meg a nőváltásán, mert a főrabonbán ősi szokásként csak ősi családok vagy fejedelmek leányai közül választhat. És Zandirhám mégis őt választja. Legott tiltakozik is ellene az ősz Tiborc, a szokás nevében. Zandirhám nem enged. Már-már párviadalra kerül a dolog — ekkor azonban Magor, a jövendőmondó rabon, felfedi a titkot, hogy Jolán fejedelmi vér, a görög császár húgának és Micetasnak leánya. S valóban a besenyő kánnak, Poselnek küldöttjei jelennek meg s Jolán kiadását kérik, mivel Boudhám az ő kánjuk udvarából rabolta volt el, s most a görög császár visszaköveteli. «Nincs joga a kánnak a harcra — szól ekkor Magor mennydörgő hangon — én vagyok a Jolán atyja, Micetas.» A nép elbámulva tekint az ősz papra, apa és leánya összeölelkeznek...

A megindulás érdekes, az elbeszélés egy nemzet, a székely nép örömnepével kezdődik: új fejedelmet avatnak, ki nagy hős s kit mindenki szeret. Boldog a nép, mert az isteni hatalom épen azt jelölte trónra, kit maga is óhajtott. És boldog az új főrabonbán is, mert látja népe szeretetét s a fejedelmi trónon teheti nejevé régi szerelmét. És boldog, mert a végzet mint uralkodónak is méltó történeti feladatot és örömet ígért és jósolt: történeti nagy időt, döntő csatát, mely a hunok őshazáját és hatalmát visszaállítandja. Mi lesz az a megjósolt öröm, kivel s hogy viv majd döntő csatát, hogyan támad föl a hún világ dicsősége? Az olvasó kíváncsisága fel van keltve, érdeklődéssel várja a fejleményeket.

Kitör a harc, a besenyő Posel megtámadja a székelyeket. Öldöklő ütközetek, véres párviadalok sorozata indul meg. Részt vesz ezekben a Posel táborában, a székelyek ellen Barna vitéz is. Győz a csapat, amelyiket ő vezet, s a párharcokban is legyőzhetetlen. Olyan hevesen vívtak a vitézek, hogy gyakran maga Hadúr is figyelemre riadt s kikönyökölt egy szép vérszint játszó felhő-élre —

És mosolyogva tekintte a harcra,
 Vért szerető szeme telve gyönyörrel.

Igy gyönyörködött Hadúr Barna vitéz és Zandirhám párbajában is, melyben Zandirhám győz, de maga siet legyőzött ellene sebeit bekötözni. A két nép küzdelme megújultan folyik tovább, míg a besenyők fejedelmüket s csatát veszítve, önként békét kérnek és nyernek a székelyektől. E csaták alatt a hamarosan felgyógyult Barna vitéz Zandirhám udvarában és a székelyek között van, megszereti őket, felismeri bennük a hún testvért, a rokon népet s harcol is velük együtt és érettük. Egyszer azonban a titokzatos hős hirtelen-váratlan eltűnik. Pedig nagy szükség volna rá. Bár a béke záradéka halált

mond a békeszegőre, előbb a besenyőkkel szövetséges Gelu vlakkjai, majd maguk a besenyők is rátamadnak a székelyekre, új fejedelmüknek, Norichnak, Posel fiának vezetése alatt. Csatlakozik hozzájuk Mén Marot sereze, Glád kán népe és a Zalán küldötte bolgárok. Nemcsak a székelyek kiirtására törnek, céljuk nagyobb: a hún faj megsemmisítése. Megkezdődik a nagy összecsapás. Zandirhám előbb ügyes portyázásokkal és rajtaütésekkel apasztja a sokfelől támadó ellenséget, majd megindul a döntő ütközet, mely előtt Zandirhám buzdító beszédet mond:

Senki se hátráljon a csatákon,
Nincsen e népnek egyéb menedéke:
Élet a földön, sír a kebelében....

A Maros, az Olt, a Küküllő völgye, az egész Székelyföld egyetlen csatater. Dühös oroslánként harcol sokáig minden egyes székely, annál inkább a főemberek, köztük legkitünőbbben Zandirhám. Mindhiába. A maroknyi székely a tengernyi ellenségtől kifárasztva, megsebezve, megapasztva immár sem diadalban nem reménykedhetik, sem békére nem számíthat, segítsége csak a nagy Isten lehet. És ekkor megjelenik, de most már népével együtt, Barna vitéz, ki nem más, mint Árpád, a honfoglaló. Attila erős ivadékai, a székely és magyar, kétszázezer vad hős egymásra találva, mint a Nemere viharja, söpri el és semmisíti meg az ellent.

A jóslat betelt. Feltámad a húnok ősi hazája és hatalma: kezdetét veszi a magyar honfoglalás.

Ebben a kapcsolatban és ezzel a felfogással a *Zandirhám* nagy nemzeti érdeket, sőt világtörténelmi jelentőséget nyer. Tárnya önmagában is valóban eposzi tárgy; epopoeiába illő és ahhoz méltó esemény: harc, párviadallokkal és ütközetekkel; egy hatalmas, véres, az eposz világához mértén döntő csata fejezi be.

A csaták és párharcok elbeszélésében sok elem nem Dózsa képzeletében fogant, hanem a korábbi eposzokban előforduló céhbeli vagyon és örökség. De a harcok és csaták elbeszélése sehol sem halvány vagy fárasztó. Dózsának van ereje lüktető szenvedéllyel, ösztönös hévvel bemutatni az elszánt küzdelmeket. Érzik, hogy a szerző egész lélekkel alakítja és formálja mondanivalóit: ezért tudja elevenen, változatosan és frissességgel elbeszélni a folyton megújuló harcokat.

Színesek és érdekesekek az epizódok is. Epizódjainak mind száma, mind terjedelme nagy. Vannak azonban rövidebbek is, így mindjárt az elbeszélés kezdetén. Jolán és Magor — a gyermek és apa, kik azonban még most ezt nem tudják — találkoznak éjfél után Boudhám ravatalánál. Jolán galambot tesz nevelőatyja, Boudhám koporsójára. A galamb szárnyán gyűrű van s erről ismeri fel a ravatalhoz lépő Magor, hogy Jolán az ő leánya. Epizód ugyan, de mivel Jolán származása indítja meg a székelyek és besenyők életre-halálra szóló harcát, belekapcsolódik a főcselekvénybe. Benne van a szertelen romantika

számos eleme: kísértetszerű halottlátogatás éjjel után, gyűrű, mely származást fed fel s egymáshoz vezetí a rég elszakadt, bár egymás közelében élő, de egymást nem ismerő apát és gyermekét stb. — de költőiségük, érdekességük a romantika síkján tagadhatatlan.

Kerek, de lazán beillesztett epizód Adorján álma és története. A megsebesült Adorján lázálmában az égből földre szállni látja szerelmesét, az elesett vitéz, Hálom leányát. A leány, Ivola, hívja magához fel az égbe. Az álom valóra válik. Ivola megtudja atyja halálát s bánatában szíve megszakad. A kedvesét veszítő Adorján elkeseredett bosszúért lihegve harcra hívja Barna vitézt, Ivola atyjának gyilkosát. A párvialban azonban Adorján elesik, s lelke fölszáll, amint álmodta, Ivola után az égbe.

A többi kisebb epizód közül legmozgalmasabb Izorának, Hám leányának története. Vazul, a vlakkok fejedelme, elragadja Izorát, ki egykor őt mint kérőt elutasította. A fogoly nőt nemcsak Vazul, hanem apja is bírni óhajtja. Az erőszakosan sátrába törő Vazult azonban Izora leszúrja s aztán hirtelen magára öltve a halott fegyverzetét, elmenekül. Utolérik ugyan, de vitézül harcol, mindaddig, míg szerelmese, Mikow meg nem érkezik kiszabadítására.

Mindannyinál terjedelmesebb, szinte már szétfeszíti az eposz keretét Zelemir története, a Rapsonné epizód.

Zelemir szereti Irmát, Rapsonné leányát, a leány is szereti őt, az özvegy anyja is szívesen látja házánál — mikor azonban lánya kezét megkéri, egyszerre

Halvány lón és könnye megáradt:
«Nem birhatjátok soha egymást,
Átk a sorsnak sújt le reátok!»

Miért? A titok, megfejtését a púpos Zoa adja: Rapsonné leányát már korábban eladta egy tündérnek — szeretőül. Most szenved bűnének súlya alatt, leánya meg hervad, érik a sír számára, de a csábító tündér nem enged jogából, s a vendég fut Rapsonné házából. Zelemir nem akarja hinni e szörnyőséget. Erre Zoa bűbajos füvet ad neki; ha rézüstbe kifőzve a századiknak halálra küldött ellenség koponyájából megissza, meggyőződhetik szavai igazságáról. Zelemir most egymásután küldi másvilágra a besenyők legvitézbbjeit. Századiknak épen Poselt, a besenyő fejedelmet ejti el.¹ E nagy-szerű diadalnak mindenki örvend a székely táborban, csak Zelemir bús és néma. Zandirhám hasztalan biztatja dalra és örömmre. Amit Zelemir felel, ez tiszta líra — de az eposz legszebb sorai közül való:

¹ Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondáiban* (II. k. 470. l.) azt írja — nyilván tollhibából — hogy Posel kánt Adorján ejti el, holott Adorján akkor már rég halott.

Hárfámat széttörtem egy szirton.
 Tudod-e, hogyha a rózsza lehervad
 S a bokrok zöld lombja avar lesz:
 Elnémul a madár a csalitban?
 Oh Zandirhám! fáj az erősen,
 Hogy most kelle kihalni dalomnak,
 Amidőn a te neved naplényén
 Újra virul kikeletje honomnak...
 Örvendeztetek nélkülem oh hős!
 Én elhagytam utát az örömmek,
 Sirhalmak, tövisek közt járok...
 Hagyjatok örjült gyötrelmemnek!
 Látod a sast, mily bágyadtan megy
 Szárnya alatt egy nyilvesszővel?
 Le se tekint a futó nyulakra:
 Haza siet meghalni sebével.
 Hagyjatok örjült gyötrelmeimnek,
 Az öröm, vigság fájna a szívemnek.

Es megy, hogy a titkot megtudja, mert a kétség rémesebb a valóságnál. Bujdosása közben a Johod patakjánál Rapsonné vára körül feltalálja a boszorkányt, kitől Zoa a Rapsonné történelét hallotta. Zelemir kényszerítésére a banya — Zoa anyja, Rapson első felesége, kit a férj, mert szörnyet, Zoát szülte, elűzött — elénekli timbora mellett Irma történetét úgy, ahogy az már a nép ajakán szájról-szájra jár. Erre Zelemir éjnek idején a Rapsonné vára alá megy. Egyszer csak látja, hogy kinyilik egy ablak, s azon Irma kibontott hajjal kilépve egy sziklára, énekelni kezdi a maga szerelmi kínját. De csakhamar megjelenik a tündér árnyalakja, Irmára borul, csókolni kezdi. Erre Zelemir eszeveszett átkozódás között rohan fel a sziklára. A holdkoros Irma felébred s ijedtében egyensúlyt veszítve holtan zuhan alá a mélységbe, maga után rántva Zelemirt is. Így egyesülnek a szomorú halálban.

Zandirhám hallván Zelemirnek bús esetét a vitéz dalnokot s kedvesét bús énekek között ünnepélyesen eltemette a szikla alá, melyet a nép ma is Zelemir tornyának nevez.

Amint látható, e terjedelmes epizód egyúttal Zoának és anyjának a történetét is magában foglalja. Szóval epizód van az epizódban, mégpedig nem is egy, illetőleg kettő, a Zoaé és anyjáé, hanem egy harmadik is: Gozanga kecses nejének tragikus vitézkedése Zelemir ellen.

A százig menő sorozatban Zelemir már tíz besenyőt juttatott halálra. Ekkor a besenyő bátorság megtorpan. Gyalázat! — kiáltja az egyik besenyő fővezérnek, Gozangának, neje, ki előbb férjét, majd más vitézeket hasztalan biztat harcra. Erre a hőslékű nő elrohan, titkon magára ölti Posel kán kisebbik fiának fegyverzetét s felveszi az egyenetlen harcot a besenyő vitézséget gigúnyoló Zelemirrel. Már haldoklott, mikor szertehullott páncélja alól duzzadó melle, s felrántott sisakja alól angyali arca tűnt elő.

E nagyterjedelmű epizódot Dózsa nem egyfolytában, hanem a főcselekvénybe belefűzve meg-megszakítva beszéli el. Rapsonné története, Irma és Zelemir tragédiája, bűvő patakként el-eltűnik, hogy újra előtörve a harcok hevében pihentető gyö-

nyörőségbe ringassa az olvasót. Mert maga a történet, a nép ajkáról véve¹, már önmagában is érdekes, és Dózsa költői fel-fogásával és költői dikciójával még érdekesebbé teszi. Már Arany János megjegyezte, hogy a Dózsa «epizódjai között a legkitünőbb a Rapsonné leánya, mely régi mondán alapul».² Bizonyos, hogy ez epizód, a Zelemir személye által akár eltűnik, akár előtűnik, mindig a főtörténetből szakad ki, illetőleg oda tér vissza. Nem henye epizód, mely felesleges teherként nehezedik rá a főtörténetre, hanem élénkítő: az eposzt színesebbé teszi, a cselekvényt változatosságával gazdagítja.

Kevésbé válik javára az eposznak a nagyszámú lírai betoldás, melyeknek tárgya igen változatos. Elmélkedik pl. a női bájról (8. l.), az ifjúság elmulásáról (34. l.), általában a mulandóságról (87. l.), aztán a háborúról (62. l.), a szerelemről (195. l.), az örültségről (200. l.) az álomról (201. l.), a tehetségek különféle voltáról (255. l.), a természetről (293. l.). Többször dicsőíti külön is a székelyföldet (155—6.), a Hargitát (160. l.). Általában egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy legalább egy-két sorban ne emlékezzék meg a szentér, Erdély, főleg a székelyföld természeti szépségéről, mondai meg történeti nevezetességeiről. Azután dicsőíti a székely népet (165. l.) és a székely szabadságot (290. l.). Ezek közül a lírai részek közül nem egyet maga Dózsa is különállónak, az eposzhoz hozzá nem tartozónak tekint s ezt elválasztó jellel a nyomtatásban is föltüntette. E lírai részek a tárgyyszerűséget zavarják, az epikai tárgyilagosságot megtörik, nem a multról szólnak, hanem sokszor a jelennek adnak tanácsot. Ilyen pl. a következő rész is, amely minden bizonnyal a vérbefojtott Makk-féle mozgalomra céloz:

Megtört nép ne kísértse az Istent,
Csönd s nyugalom kell most népünknek,
Nem a csaták nép irtó bárdja,
Mig sebeinket begyógyítjuk,
S újra születnek, akik leölettek.

(Kilencedik költ. IV. 232. l.)

Ki ne ismerné föl ebben a Bach-korszakra utaló subiectivitást, még akkor is, ha a szerző nem szedette volna ritkított betűkkel? Valószínűleg az idéztem s a többi számos ehhez hasonlatos helyre gondolva jegyezte meg már az egykorú s Arany Jánost kivéve maig egyetlen (Turul álnevű) ismertetője a műnek, hogy hangja lírai, nemzeti kesergő érzés sír vissza a multba. Ezen az alapon s mivel a *Zandirhám*nak hangja sem nem komoly, sem nem vig,³ úgy vélekedik, hogy műfaja is új: regényes eposz.

¹ L. Kövári László: *Erdély régiségei*. 178. l.

² I. m. 309. l.

³ Szépirodalmi Közöny, i. h.

Bizonyos is, hogy a *Zandirhám*ban a romantika tobzódik. Van benne gyermekcsere, egymástól elszakadt családtagok egymásra találása valami emlékeztető jel alapján, ruha-, illetőleg szerep-, sőt nem-csere (*Zandirhám* Barna-vitéz alakjában, Gozánga neje Posel kisebbik fiának vértetében), testileg rút és ügyetlen alak, ki azonban jártas a titkok világában, tiltott, vagy meg nem engedett szerelem, holdkóros lelkek, csodálatos női hűségek és hűtlenségek telve epedéssel, szenvedéllyel, elbujdosás a világ elől, éjjeli, kísértetszerű jelenetek stb. Mindez gyakran, ami a romantika jól ismert sajátja, erős érzéki aláfestéssel. Fokozza az eposz romantikus hatását, hogy egész világa — eseményei, világképe, életábrázolása, hősei, hőseinek jelleme — rendszertelen összekeverése a népvándorlás, a középkori lovagvilág és a legmodernebb mai szellemnek. (Pl. a háborúról elmélkedve megállapítja, hogy mi emberekül a halál szolgálai vagyunk, «orvosokat fizetünk egyeseknek az életéért s harccal s törvénnyel ezeket leölünk kinok között».) Általában véve, mintha nem Attila húnjainak visszamaradt utódjai meg a népvándorlás népei között járnánk, hanem a lovagkor váraiban, csatatersein, emberei között. Elég utalnom a költemény elején elbeszélte és leírt fejedelménöválasztásra. Ahogy az lefolyik, ahogy ott *Zandirhám* a hölgyek között nagy galanteriával incselkedik és bókol, egészen valamelyik lovagvár-estélyébe illik.

Romantikus a *Zandirhám* jellemzésben is. Milyenek rajzolja hősét a romantikus író? A romantikus hős a pillanat, az adott helyzet embere. Következetesség híján mindig a tényleges helyzet feszítő ereje irányítja. De ilyenkor aztán valóban hős, hős életre-halálra úgy, hogy — Arany szavaival élve — cselekedetein még a csecsszopó is elálmélkodhatik. Ott van pl. Barna vitéz: jelleme, szerepe csupa titokzatosság, ellenmondás és hősiesség. Ki és kicsoda ez idegen vitéz, senki sem tudja. Miért és hogy kerül a besenyők táborába? Ha ellenséges szándékú kémlelődés a célja, hogy történhetik meg, hogy a besenyők között és azok javára a legnagyobb hőstetteket viszi végbe és akarata ellenére átkerülve a székelyekhez, ott is legott hasonló szerepet tölt be, hasonló titokzatos glória veszi körül? *Zandirhám* is majd apró családi ügyekkel, majd nagyszabású országos eseményekkel és tervekkel foglalatoskodik, ahogy a pillanat magával hozza. Ennek a hatása alatt teszi meg a többek közt, hogy minden előzmény és cél nélkül álruhát ölt, a Barna vitézét, s elmegy egyedül az ellenséges besenyő táborba. De azért ő is, a *Zandirhám* többi embere is, bármennyire is csillog külsejükön a romantikus költői felfogás és alakítás fénye, olyanok, mint a hadimúzeumokban őrzött páncéltüzetek: megragadják a figyelmet, de belül üresek.

Még fokozottabb mértékben áll ez az egész műre nézve: nincs történeti alapja, hiányzik az epikai hitele. Dózsa a már akkor kétségbevont hitelességű, azóta meg kétségtelen hamisításnak bizonyult *Csiki krónika* alapján szerkesztette meg eposzát. A *Csiki krónikát*, mint a székely őstörténet hiteles forrását, a történetíró komoly elmélyedésével tanulmányozta és kritika nélkül, szőröstől-bőröstől felhasználta. Még az esetlenül archaizáló hamis helyesírást is átvette. Nem Sándort (a hamisítvány a Sándor-család történetével kapcsolatos) ír, hanem *Zandourt*, főhősének s így művének is így lett az egyszerű Sándor kán vagy chán helyett *Zandirhám* a címe. A *Zandirhám* főcselekvénye is a *Csiki krónika* szerkesztőjének a találmánya — sem a történeti följegyzésekben, sem a néphagyományban nincs gyökere. Ami hamisítás nélkül való, aminek van «epikus hitele», az a Rapsonné története, illetőleg a Zelemir és Irma epizód, melyről már említettük, hogy élő monda. (Egyes mondai elemeket — pl. az Attiláról való énekben — és történeti hagyományokat elbeszélésének sok részletébe később is belevon.) Lelkiismeretessége azonban, amelyet már Arany is dicséretre méltónak talált, téves úton és lidércfény után indult. Így azután az Arany elismeréséből, mellyel a *Zandirhám* eposzi hitelét illette, ma csak annyi áll, hogy Dózsa igyekezett mondanivalóit hagyományos nevekhez, személyekhez és helyekhez fűzni, s általában a topographia biztossága egyike főgondjainak.¹

Rendszertelen a mitológiája is. Hadúr, a vérarcú hadisten, a székelyek főistene, kinek külön temploma van; de istenként szerepel a nap és a hold is, szintén külön-külön templommal. De különösebb ható szerepe egyiknek sincs, gyakran nem egyebek, mint pusztá nevek. Szerepel még Ármány és a Nemere vihara. (Jolánnak van homályos keresztény emlékezése és tudata kis gyermekkorából.) Mitológiájának forrásai: Aranyosrákosi Székely S., Vörösmarty, az élő néphit és babona s a maga képzelete. Dózsa azonban meg sem kísérli, hogy egységben rajzolja meg a székely nép vallásos világképét. Megelégszik a hivatalos szertartások részletező leírásával, s azok sokszor merő hamisítások (mint pl. a hírheft kókuszdiópohár) vagy képzeleti kitalálások (pl. a Hadúr kútja, a nőválasztás stb.) s fantasztikum a rabonbánok tornyának a leírása is. Jellemző, hogy a székelyek főpapja, ki a halott főrabonbánt eltemeti, az újat felavatja s ősi szokás szerint uralkodásához jóslatot mond, illetőleg kinyilatkoztatja Isten akaratát: idegen! És idegen vérű és származású Jolán is, ki viszont Hadúr nevében főrabonbánt jelöl ki a székelyek számára. Ilyen fontos nemzeti feladatokat

¹ Arany János i. m. 309. l.

idegen s még hozzá nem ismert származású személyekre ruházni: ellenkezik a valószínűséggel és a költői logikával.

Amennyire alaptalan a *Zandirhám* eposzi hitele és zavaros mitológiája, annyira különös a verselése is. Ez a hexameternek tetrameterre rövidített alakja ama különös és téves elvek alapján, amelyeket Dózsa eposzának *Verszetem rendszere* c. második előszavában magyaráz. (Az elsőben eposza történeti alapját, eposzi hitelét igazolja, ismertetve a székely társadalmi és hadi rendszert főképp a *Csiki krónika* alapján.) Verselméletének megvilágítására elegendő egyetlen megállapításának fölemlítése. Dózsa szerint a Káka tövén költ a ruca kezdetű népdalnak lejtése ez:

Káka tövén | költ a ruca | , jó földben te | rem a buza
Hát a hü le | any hol terem | , én azt a tájt | nem ismerem.

Vagyis a szótagok időmértékét ötlet, szeszély szerint veszi majd hosszúnak, majd rövidnek, s ugyanabba a sorba minden aggodalom nélkül kever emelkedő és ereszkedő ütemeket. A hexameter négy ütemét is minden szabály és következettség nélkül alkalmazza. Verssorai általában kilenc, ritkábban tíz szótagúak, de van nyolc és tizenegy tagú sor is. Okoskodását zenei «észleletekkel» is támogatja s így jut el a maga alkotta versformához, de különös: azt mondja, hogy tapasztalása szerint «a magyar hallóérzék és gondolatömötszég leginkább a négyütemes verssorokkal barátkozik» — mégis nagyon gyakran háromütemes sorokat ír. Kuszált logikai és zavaros metrikai és ritmikai érzékkel kifejtett elméletének s így a magaalkotta sajátos versformának is van egy helyes alapelve: a magyar ritmus izeinek, az ütemeknek, egyenlő hosszúsága, azonos időbeli, zenei tartalma. Csakhogy Dózsa a görög-római verslábát azonosítja a magyar vers ütemével! Arra gondosan ügyel, hogy minden gondolat befejeződjék a sor végén: minden egy vagy két sor végére pontot tehetni. Nála a verssor ritmikai terjedelme és vége egyúttal — az ő kifejezése szerint — az eszme terjedelmét és végét jelenti, a gondolat nem nyúlik át a következő sorba. Ez az oka annak, hogy *Zandirhám* versformája — bár sorai rímtelenek¹ — alkalmas lüktető érzelmek avagy tömör gondolatok kifejezésére,² de nem egy hatvannál több énekből álló epikum előadására. Egyrészt a rövid lüktető

¹ Hatással használja azonban a refrént néhányszor, amikor valamelyik dalnok éneket mond.

² Az eposz sorai, noha következetes ritmusvezetés nincs bennük, tagadhatatlanul igen gyakran dallamosak, helyenként szinte zeneiek. Ezt bizonyára erősen érezhető ereszkedő lejtésüknek és a sürün szereplő daktilusoknak köszöni. Szerk.

forma, másrészt a szerző egyéniségének újra meg újra kiáradó subiectivitása következtében a *Zandirhám* valóságos lírai eposzá válik.

Előadása tömör, lendületes, elejétől végig költői. Stílusának főforrása itt is, mint lírájában, a népnyelv — annál jobban kirínak belőle a nem épen ritkán előforduló mesterkéltségek, fellengző kifejezések (kéjmámor, szívtusakodva, szellemerő, csatahíres, zefirzengzetű báj — mind hatodik költ. VIII. é.). Másik forrása, illetőleg példája Dózsa dikciójának a klasszikus eposzok stílusa. Ez főképen a gyakran alkalmazott ú. n. homerosi hasonlataiban mutatkozik. Hasonlatai szemléletesek, bár néha túloznak. Mert a Dózsa nyelvének harmadik forrása a patosz, amelynek eredménye bizonyos lírai melegség, nagyvonalúság, sőt maiestas is. Költőiségre, emelkedettségre törekedvén, patosza gyakran édeskésen gáláns marad vagy a régi udvarló líra nagy mondásaiba téved. (Pl. Jolán szép szeme elcsábítja Hadúrt is.) Patetikus nyelvét tekintve Dózsa Vörösmarty-tanítvány, Vörösmarty követője. «Motívumaiban, az ódái és elegikus hang váltakozásában, ellentétezésében, leírásaiban és reflexióiban igen élénken mutatja Vörösmarty hatását» — állapítja meg már Kéky Lajos.¹

Könnyű volna párhuzamos helyek felsorolásával részletesen kimutatni Vörösmarty nagy hatását a *Zandirhámra*. Ámde a tárgyi átvételek, a tartalmi párhuzamok filológiai leltározásánál és felsorolásánál fontosabbnak tetszik a hatások eredetére, forrására rámutatni. Már pedig e forrás nem a *Zalán futásának* a szövege és tartalma, hanem az a hangulat, mely Vörösmartyból a *Zalán futását* formába kényszerítette, életre parancsolta. Mint egykor Vörösmarty, fájdalmas melankóliával látva a nemzet sűrű fellegekkel borított szomorú, tehetetlen jelenét, vigaszért, megnyugvásért képzeletével felverte a multat, «az elfeledett régi dicsőséget» s «merész ajakát hadi dalnak eresztvén», elzengette «párducos Árpád s hadrontó népe hatalmát», úgy érezte át és fogta fel Dózsa is a székelység jelen sorsát s mondott dalt az elfeledett dicső ősokról, Zandirhámról és a hős székelységről. Amit Dózsa Erdély és a székelység jelenéből átélt és tapasztalt, csupa fájdalmas sivárság: sikerrel biztató, de tragikus bukással végződő hosszú, szívós küzdelem a reformokért, a rendiség eltörléséért, az unióért, előbb csak a szellem fegyvereivel az irodalomban és a közéletben, tömérdek véraldozattal is később a harctereken. És a tragikus bukás nyomában immár évek óta, állandóan sorvasztotta Erdélyt és a székelységet az osztrák önkényuralom bosszúállása, megtorló igazgatása. E szomorú jelenben csak a multon, az ősi dicsőség

¹ A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. sz. második felében. Irodalomtörténet, 1912. évf. 227. l.

képein nyugodhatik meg a szenvedő honfibanat. Vigasztalásul és megnyugvásul zeng hát költőnk is hárfáján a késő kornak soha nem hallott dalokat az ősi leventékről és hős fejedelmekről. Innen a rokon; majd elegikus, majd ódai hangulat és ezek váltakozása. Innen a teremtő hangulat azonossága, mind a jelenrel, mind a multtal szemben. A mintát, a mestert Dózsa Vörösmartyban látta meg, őt utánozta, az ő nyomdokán alkotta meg eposzát — csattanó bizonyítéka ennek a két eposz lírai előhangjának rokonsága. És ha a teremtő hangulat, ha az alkotó lélek álláspontja ugyanaz, természetes, hogy a minta, a példa hatása lépten-nyomon mutatkozik a költemény szövegén is, tartalmi elemeiben is.

Egy tekintetben azonban lényegesen különbözik Dózsa álláspontja és hangulata Vörösmartyétól: míg Vörösmarty a bevezető sorokon kívül alig utal a jelenre, még kevésbé a nemzet jövőjére — ezt a nem egészen politikamentes eszmélkedést egészen az olvasóra bízván — addig a *Zandirhám* számos helye nem egyéb, mint világos, közvetlen utalás a sivár jelenre; nem egyéb, mint rendületlen hite és dacos hirdetése a szebb jövőnek. Ezáltal az eposz, mint e korszakbeli novelláink és regényeink egy része — nem is szólva lírákról — allegorikus jellemet nyer: igazi értelme mellett van egy másik is, sorok közötti, burkolt. Ez: a dicső multból a szomorú jelenbe átnyúlva a jobb jövőnek — értsd azt az osztrák abszolutizmus bukásának — hitével biztatja és buzdítja a nemzetet, a székely népet. A *Zalán futása* időszerű volt, de csak közvetve szólt a jelennek, a jövőt alig érintve, a *Zandirhám* azonban a multról énekelve, a jelennek és a jelenről, sőt a jövőről is szól, hirdeti a székelység sorsának nem messze elkövetkező jobbrafordulását, az ismét fényes jövődőt. Komoly hangú s kivált östörténeti tárgyú eposzaink között a *Zandirhám* a leglíraibb és a legközvetlenebbül kapcsolódik a jelenhez és lelkesedéssel, el nem fogyó hittel hirdeti a jobb jövőt — ezáltal külön helyet foglal el eposz-irodalmunkban.

Külön hely illeti meg, mint székely eposzt is. Minden, ami az eposzban történik, a Székelyföldön történik és a székely népnek a történetéhez tartozik, a székely népléleknek a megjelenítése. Még a stílusán is észrevehető olykor a székely iz: csak Erdélyben és csak a székely nyelvjárásban ismeretes tájszavak és sajátos kifejezések élénkítik és teszik érdekessé a *Zandirhám* egyébként tiszta irodalmiságú költői nyelvét. Ilyen székely eposz megírása nyilván tudatos célkitűzése volt Dózsának. Világosan látta, hogy Árpád és a honfoglaló hősök vitézsége és dicsősége nem a krónikákból vagy a történetírók műveiből, hanem a *Zalán futásának* nagyszerű hexameteireiből elevenedett meg s vált a nemzeti érzés, öntudat és közlélek ható elemévé. Vörösmarty előtt a régi dicsők és a régi dicsőség

felett «a bús feledékenység alakjai lebegtek», noha krónikáink viszonylag elég bőven emlékeznek rájuk. (Egyik krónikánk — Anonymus — egészen Árpád és a honfoglalás krónikása!) És mégis Vörösmarty riadó képzeletének és ragyogó nyelvgéniuszának kellett jönnie, hogy Árpád és népe a krónikák lapjaiból mint élő valóság kilépjenek és nemzeti öröként hassanak. Ezzel szemben jól tudta Dózsa azt is, hogy a székelység őstörténete, régi dicsősége még az ő korában is sokkal ismeretlenebb, mint Vörösmarty előtt a magyarságé. Ismeretlenebb, mert hisz krónikáink épen a székelyek történetében szerfölött szűkszavúak. Csak a nemrégiben előkerült *Csiki krónika* kivétel. Ennek az akkor előkerült krónikának a nyomán fel lehet támasztani a székely ősi dicsőséget, el lehet beszélni a székelyek őstörténetét. Ezt megkívánja, de meg is érdemli a székely hírnév és becsület, ezzel tartozik a magyar költészet a székely népnek. Aranyosrákosi Székely a feladatot meg is érintette, de épen csak érintette; maga Dózsa is tett ez irányban kísérletet már, ismertetett két történelmi novellájával, de az ő rajongó szeretete a székely nép és föld iránt és költői becsvágya többre tört: arra vágyott, hogy mint Vörösmarty a honfoglaló magyarokat, úgy elevenítse meg és vezesse elő ő is a honfoglalás székelyeit, a székelyek őstörténetét. elfeledett, nem ismert dicsőségét. Önmaga így számol be önmagáról:

Köztetek élt egykor képzelmem,
 Ősi leventék, hős fejedelmek!
 Annyi dicsőt mond harcaitokról
 Rólatok és hős táboritokról.

S én elfojtsam-é azt a nagy érzést,
 Mely nevetekre szívem gyulasztja,
 És ne zengjek a késő kornak
 Nem hallott dalokat hárfámon?!

Székely hát ez az eposz minden ízében: színtere, meseje és hősei, eredete és célzata egyaránt — és mégsem vált azzá, aminek szerzője szánta, a székely őstörténet és a székely dicsőség életrekeltőjévé. Ennek főként két oka van. Az egyik az a fájdalmas, kiábrándító tudat, hogy a *Zandirhám* cselekvényének még annyi történelmi alapja, epikai hitele sincs, mint a *Zalán*nak — hiszen forrása, a *Csiki krónika* ügyetlen tákolmánynak, célzatos hamisításnak bizonyult. Másik oka az, hogy magának Dózsanak magyar érzése, lelkesedése, tárgy szeretete és költői törekvése épen oly tiszteletreméltó ugyan, mint Vörösmartyé, de tehetsége, alkotó ereje és művészete messze marad Vörösmarty teremtő géniusza mögött, s csak mosolygunk a különaködő Szemere Miklós furcsa véleményén, hogy a *Zandirhám* «szinte árnyba borítja a *Zalán futását*».⁴

Erre a dicsőségre szerzője sem vágyott, ő csak párdarabját akarta megírni a *Zalán futásának*. Bizonyára azt is érezte,

⁴ Szemere Miklós levele Szabó Dávidnak. IK. 1934. 381. l.

hogy nem ért célt. Viszont legyünk hozzá mi is méltányosak s ismerjük el azt a kettős érdemét, hogy egyfelől költői feladatát ritka lelkesedéssel és nagy szeretettel teljesítette s megoldásába belevitte minden erejét, másfelől műve, a *Zandirhám*, mint a magyar őstörténetet feldolgozó eposz áthidalja a *Zalán futása* és *Buda halála* között. Vörösmartytól Aranyig e tekintetben Dózsa jelenti az irodalmi folytonosságot. Eposzának pusztán ez a szerepe és jelentősége is emlékezetre méltó.

KRISTÓF GYÖRGY